(Ovvəli ötən saylarımızda)

Göründüyü kimi, dastandakı hadisələrin baş verdiyi yerlər real məkanla bağlıdır. Bu baxımdan da probleme tarixi şüur prizmasından da yanaşıb təhlil edə bilərik. Düzdür, folklorşünaslığımızda "Əsli və Kərəm" dastanına münasibət müxtəlif parametrlərdən yanaşılıb. ,Folklorşünas Elnur Heydərov Qara Keşişi Qafqaz Albaniyası ilə bağlayır, onun alban xristianlarından olmasını iddia edir. Professor Seyfəddin Rzasoy məsələyə təsəvvüfi - irfani nöqteyi-nəzərdən baxıb, "Əsli-Kərəm"i epik yaddaş abidəsi kimi götürür, problemə mifik görüşlər prizmasından nəzər yetirir. Bütün bu kimi tədqiqatlar abidəyə folklor hadisəsi olmaqla ayrı-ayrı baxış bucaqlarından yanaşmağa imkan verir.

Ancaq, necə deyərlər, "kor kor, gör məsəlimizin məntiqi götürdükdə, "Əsli və Kərəm"dəki Qara Keşiş obrazının xalqımızın nəzərində düşmən obrazı kimi oturuşub-formalaşmış hay (erməni) keşişi olduğunun təcəssümünü görürük. Dastanda Kərəmin dilindən də birbaşa ifadəsini tapan "O, İsəvi, mən Mühəmməd ifadəsi bunu təsdiqləyir. hümməti" Yaxud başqa bir folklor mətnində rast

gəldiyimiz: Gəl, gəl, Əslim, sənə bir söz söyləyim, Ya sən müsəlman ol, va mən erməni. Mən olsam erməni, el qınar məni.

Sən gəl ol müsəlman, mən alım səni. misralarında vurğulanan fikirlər Əslinin (Məryəmin) bir erməni - hay qızı, Kərəmin (Mahmudun) isə bir müsəlman - Azərbaycan türkü olduğunu açıq-aşkar təsdiqləyir. Nəzərə al-"Əsli-Kərəm"in finalı digər məhəbbət dastanlarından fərqlənir, dastan nikbin sonluqla yox, faciəvi sonlugla bitir, onda xalgımızın dastanda vermək istədiyi ideyanın da fərqində olarıq. Keşişin Gürcüstana gəlməsi, gürcü knyazına sığınması və s. kimi amillər də erməni xislətinin - özünə dindaş tərəfdar axtarıb tapmaq xislətinin bir işartısıdır. Yaxud da dastanın digər bir yerində Qeysəriyyə şəhərinə gəlib çıxan Qara keşiş yenə də ermə-ni xislətini isə salır: "Keşiş buradan ni xislətini işə salır: "Keşiş buradan çıxıb, günə bir mənsil, gündüzü gecəyə qatdı, gecəni gündüzə, gəlib çatdı Qeysəriyə, birbaş özünü paşanın yanına yetirib dedi: - Mən bir müsəlman aşığın əlindən qızımı götürüb qaçmısam. Onun əlinnən mənə dinclik yoxdu. İndi sizə pənah gətirmişəm. İzn ver, məmləkətində yaşayım. Ancaq bir şərtlə ki, haman aşıq gəlib burala-

Paşa razı olub, keşişə xəlvət yerdə bir ev verdikdən sonra əmr elədi ki, başqa torpaqlardan bura Kərəm adında aşıq gəlsə, tutsunlar, hər kim də keşisin evini haman Kərəmə göstərsə, dar ağacından asılacaq. Belə bir əmrdən sonra keşiş paşadan çox razı qaldı. Şəher ehli de göz-qulaq oldu ki, Osmanlı torpağına Kərəm adında kim gəlsə tutub payaşa versinlər" (s.71).

ra çıxsa, sənin rəiyyətin mənim evimi

ona göstərməsin.

Azərbaycan xalqı çox müdrikdir və o, öz müdrikliyini epik folklor yaddaşında, bədii mətnin dilində də ifadə edə bilir. Belə ki, məhəbbət dastanında bədii həqiqətlə yanaşı həyatın reallığına da güzgü tuta bilir. Qara Keşiş obrazının timsalında hiyləgər erməni xislətini də olduğu kimi təqdim etməri bacarmışdır. Qara Keşiş obrazı öz valanlarını təmtəraqlı həqiqət donunda dünyaya sırımağı bacaran ermənilərin ümumiləşmiş siması kimidir. Gürcü knyazına, Qeysəriyyə paşasına yalandan şikayətlər eləməsi bunun parlaq

təcəssümüdür. Hətta keşişin bu yalançı çığır-bağır, həşir-haray salmağını Əsli də Kərəmə deyir: "- Kərəm, səni Süleyman paşaya berk çuğullayıb. Əyər o indi sənin burada olduğunu bilsə, yəqindi ki, tutub zindana saldıracaq. Amma sən qorxma. Men bir kağız yazım verim sənə, apar ver Süleyman paşaya. Öz dərdini aç, dilnen de ona de. Belke paşa rehme gəlib, məni atamdan alıb, sənə verə'

Fərraşlar Kərəmi tutub Süleyman paşanın hüzuruna aparırlar: "Paşa dedi:

Aşıq, sən bir müsəlman adamsan, Əsli erməni, özü də Keşişin qızı. Bəyəm dünyada ayrı bir qız sənin başına qəhətdi? Gəl sən ondan əl çək, ayrı bir qız al" (s.105)

Bir daha epik mətnin dilindən də biz Əslinin erməni qızı olduğunu yəainləsdiririk.

Ay həzərat, necə deyim,

Mən dönərəm, könül dönməz, - deyib Kərəm paşaya sazla-sözlə cavab verir. Daha sonra paşanın vəziri Sofu Lələni məsələdən agah olmaq üçün çağırır: "Sofi saz ilə dediyi kimi, söz Paşa onun dalınca atlı saldı. Çox gəzib dolandılar, tapmadılar ki, tapmadılar. Kərəm halal-hümmət eləyib, Sofi ilə yol düşdü" (s.111).

Bu moqamda da Qara keşiş "monim Kərəmə veriləsi qızım yoxdur" deyib yenə erməniliyini göstərir. Axırda onu mecbur edirler. Bu defe de üzdə razılıq verdiyini bildirir, üç gün möhlət istəvir və namərdlik edib, gecəyə salıb aradan çıxır. Bu cür mənfur sifətlər ancaq namərd ermənilərdə olar ki, dastan poetikası çox ustalıqla bu cizgiləri qara Keşişin simasında ümumiləsdirib təqdim edir.

Nəhayət, Kərəmgil Keşişin dalınca Hələb şəhərinə gəlirlər.

Qara Keşiş burada da Hələb paşası ilə görüşdə, demək olar ki, eyni oyunu durğuzur, erməniliyinə salıb eyni ssenarini oynamaq istəyir:

'Kərəm dinməmiş Sofi dedi:

- Paşa sağ olsun, bu, Gəncəli Ziyad xanın oğludu. Neçə ildi ki, keşişin qızına aşiqdi. Onun dalınca diyar-diyar gəzir. Axırda gəlib burda sevgilisini tapıb. Sevgilisi ilə görüşmək istəyirdi ki, siz gəlib çıxdınız.

olsaydı, dastan qəhrəmanları sonda kama yetməli idilər və dastan da elə demek olar ki, burada nikbin finalla ele bu cümlələrlə sona yetməli idi: "Paşanın əmri ilə toy başlandı. Qırx gün, qırx gecə çaldılar, oynadılar, məclis keçirdilər, Əslini Kərəmə verdilər". Ancaq dastan bu cümlələrdən sonra da davam edir və Qara Keşişin ermənilivi məhəbbət dastanının faciəvi sonluqla bitməsinə səbəb olur. Hələb paşasından "niyə qızını Kərəmə vermirsən?" sualına "mən erməniyəm, o müsəlman" deyə milli-dini ayrı-seçkilik salır, murdar simasını açıb göstərməyə məcbur olur. Axırda Paşanın göstərişindən boyun qaçırda bilmədikdə, özünün mənfur planını həyata keçirmək niyyətilə yenə üç gün möhlət istəyir və əli hər yerdən üzüldüyündən. sonuncu alçaqlığa əl atır. Hiyləgər olduğu gədər də cadukün - sehrkar olan Qara keşiş Əsliyə tikdirdiyi gəlinlik donunu tilsimbond edir:

"Adamlar dağılıb getdilər. Otaqda təkcə Kərəmlə Əsli qaldı. Əsli dedi:

- Kərəm can, atam babal salıb ki, donumun düymələrini sən açasan.

"ƏSLI VƏ KƏRƏM"DƏ BUTA

dı. Üstəlik Əslinin yazdığı kağızı da Kərəmdən alıb, verdi vəzirə. Vəzir baxdı ki, Əsli yazıb: Kərəmə rəhmin gəlsin. O mənə aşiqdi, mən də ona. Atam bizə zülm eləyir". Vəzir işi belə görəndə Paşaya dedi:

Paşam, Kərəm haqq aşığıdı. Biz gərək Əslini keşişdən alıb ona verək. Keşiş dad-fəryad elədi ki:

Kərəm haqq aşığı-zad deyil.

Paşa dedi:

 Biz onun haqq aşığı olub-olmadığını yoxlarıq.

Pasanın Hüsniyə adlı çox ağıllı bir bacısı var idi. Çağırıb əhvalatı ona söylədi. Hüsniyə dedi: - Mən bu saat onu yoxlaram" (s.107).

Epik mətnin verdiyi informasiyadan da görürük ki, yenə hamı bir yana durur, Keşiş bir yana. Hətta Sofu Lələ "Kərəmin bütün əhvalatını danışsa da", keşiş inadından əl çəkmir, qızıl qırmızı üzə durub, dad-fəryad qoparır "Kərəm haqq aşığı - zad deyil". Əslində, bu xarakter elə qarı düşmənimiz olan mənfur ermənilərin fitnəkarlığının dastan dilindəki bədii formada təqdimidir.

Dastanda nəql olunur ki, Kərəmin haqq aşığı olub-olmadığını dəfələrlə sınaqdan keçirirlər: "Paşa keşişə dedi:

Keşiş, görürsən ki, bu doğrudan da haqq aşığıdı. Sən gəl qızı ver buna.

Mənim ona veriləsi qızım yoxdu. Keşiş belə deyəndə Vəzir irəli yeriyib dedi:

Keşiş, budu, qızın özü də mənə yazıb ki, onlar bir-birini sevirlər. Əgər qız gəlib sənin üzünə dursa, nəticəsi çox pis olacaq. Sən gəl, qızı ver Kə-

Keşiş çar-naçar razı olub dedi:

 Yaxşı, ancaq mənə üç gün möhlət verin ki, hazırlıq görüm.

Paşa razılaşıb, keşişə üç gün möhlət verdi.

İndi camaat toyu gözləməkdə, Kərəmlə Sofi də sevinməkdə olsunlar, eşit keşişdən.

Keşiş evinə gəlib, hamını yuxuya Gecə yarı ağırdan, yüngüldən götürüb yola düşdü, asta qaçan namerddi.

Səhər açıldı, gördülər keşiş qaçıb.

Paşa soruşdu: - Qız da bunu istəyir-

Sofi dedi: - Bəli, soruşa bilərsiniz. Paşa o saat bir ədalət divanı qurub, keşişi də, qızını da çağırtdırdı. Qıza

Qızım, sən bu oğlanı sevirsənmi? Əsli xanım paşanın ayaqlarına yıxılıb dedi:

Sənə qurban olum, paşa, bu mənim sevgilimdi. Atam məni ona verməyib, bizi fəraq oduna yandırır.

Paşa üzünü keşişə tutub dedi: Niyə qızını ona vermirsən?

Keşiş dedi: - Əvvəla, mən erməniyəm, o müsəlman. İkinci də mənim qızım nişanlıdı.

Paşa döndü, Əslidən soruşdu ki:

Qızım, sən nişanlımısan?

Əsli dedi:

 Paşa, məni burada özləri güclə bir oğlana nişan qoyublar. Ancaq mən Kərəmdən başqasına getməyəcəyəm.

Paşa dedi: - Keşiş, bunlara zülm etdiyin bəsdi. Gərək qızı verəsən ona. Keşiş gördü ayrı yol yoxdu, dedi:

Baş üstə! Mənə üç gün möhlət ver, hazırlıq görüm.

Camaat yerbəyerdən qışqırdı ki:

Möhlət vermə, yenə də qaçacaq. Paşa dedi: - Yox, qaçmaz. Sonra üzünü keşiş ətutub dedi:

- Üç gün Əslini burada, öz qızlarımın yanında saxlayacağam. Get, hazırlaş. Uç gündən sonra toydu.

Hami paşanın bu tədbirini bəyəndi. Hazırlıq başlandı. İndi hamı toya hazırlaşmaqda olsun, eşit keşişdən.

Keşiş çox hiyləgər, özü də sehrikar idi. Tez qıza qırmızı xaradan don hazırlatdı. Döşünə tilsimbənd düymələr tikdirdi. Üçüncü gün Əslinin yanına gəlib, öz əlilə donu ona geydirdi, sonra dá dedi:

 Qızım, mən çox şadam ki, sən öz muradına çatdın. Xoşbaxt ol! Ancaq sənnən axırıncı bir xahişim var. Babalım boynuna, əgər bu düymələri özün açasan, qoy düymələri Kərəm açsın.

Beli, paşanın əmri ilə toy başlandı. Qırx gün, qırx gecə çaldılar, oynadılar, məclis keçirdilər, Əslini Kərəmə verdiler" (s.117-118).

Dastandan gətirdiyimiz bu parça mətləhləri isarələvir, Əgər "Əsli çox mətləbləri işarələyir. Əgər və Kərəm" ənənəvi məhəbbət dastanı

Kərəm irəli gəldi. Nə qədər elədi düymələri aça bilmədi. Əsli də nə qədər calısdısa, düvmələri aca bilmədi Aldı Kərəm görək düymələrə nə dedi: ..Atan keşiş, kilsələrdən kəndi var, Hiyləgərdi, bilmək olmur, fəndi var. Bir düymənin həstad səkkiz bəndi var.

Açılsın Əslidən düymə, mən öldüm... İki sevən aşiqi bir-birindən ayrı salmag, onları giyamətədək hicran odunda yandırmaq murdar erməni xislətidir ki, xalqımız bunu Qara Keşişin obrazında cəmləsdirmişdir. Ermənilər yeri gəldikdə özününkünə qarsı da antiinsani əməllər törətməkdən çəkinmirlər. Necə ki, Qara Keşiş öz harsını ilə birləsib doğma övladları Əslini (Məryəmi) də Kərəmlə birlikdə cismən də, ruhən də eşq odunda yandırıb külə döndərdilər. Xalqımızın yaratdığı bu əbədi-məhəbbət əfsanəsində də ermənilər Oara kesisin timsalında erməniliklərini - insanlığa sığmayan qəddarlıqlarını nümayiş etdirdilər. Xalqı-mız görə-görə gəlib bu həyatı və həyatda erməni qansızlardan gördüyünü 'Əsli-Kərəm" dastanının facievi möhüründə bədii şəkildə əks etdirib.

Kərəmin od tutub yanarkən dediy aşağıdakı misralar da dastan poetikasından elan olunan həyat həqiqətidir:

Çəkdicəyim dərdlə ələm, Mənnən ibrət alsın aləm.

Belə çalınıbdı qələm,

Yanıram, Əslim, yanıram!.. Burdakı "Belə çalınıbdı qələm!" misrası bir neçə paradiqmada anlaşılır:

1) Belə çalınıbdı qələm, yəni tale yazısı belədir ilahidən.

Qara Keşişin cadu-tilsim edib

qələm çalmasına işarədir.
3) Xalqımız "Əsli-Kərəm" dastanını belə çalıb-yaradıb, yəni fərqli, facievi sonlugla tamamlanır.

Lakin bütün bu qələmçalmalara rəğmən deyilən "Mənnən ibrət alsın çağırışı artıq dastanın ideyaalem!" məzmun baxımından baş leytmotivini toskil edir.

(Davamı var)

Sakir ALBALIYEV